

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. mgr lic. Mateusza Zająca

pt. **„Znajomość i akceptacja katolickich wartości religijno-moralnych.
Studium katechetyczne w świetle badań licealistów diecezji świdnickiej”**

przygotowanej w Instytucie Nauk Teologicznych KUL

pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Pawła Mąkosy

Lublin, ss. 275

Aktualność problematyki badawczej

Katecheza i inne formy edukacji religijnej stoją dzisiaj przed fundamentalnym wyzwaniem, które dotyczy nie tylko treści i form przekazu, ale przede wszystkim akceptacji wartości religijno-moralnych przez młode pokolenie katolików. Rozprawa doktorska ks. Mateusza Zająca stanowi próbę empirycznej diagnozy tego problemu, koncentrując uwagę na diecezji świdnickiej – jednej z najmłodszych diecezji w Polsce, erygowanej w 2004 roku.

Aktualność podjętego tematu jest niezaprzeczalna i wynika z kilku niezwykle aktualnych zjawisk społeczno-religijnych. Po pierwsze, obserwujemy w Polsce spadek praktyk religijnych młodzieży, który według danych Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego i CBOS znacznie przyspieszył w ostatniej dekadzie. Po drugie, bezsprzecznie wzrasta relatywizm moralny, zwłaszcza wśród młodzieży. Po trzecie, proces cyfryzacji i globalizacji wprowadza do dzisiejszej kultury nowe wzorce zachowań, często sprzeczne z nauczaniem katolickim.

Ks. Mateusz Zając słusznie zajął się tą problematyką, wskazując istniejącą dotychczas lukę badawczą, zwłaszcza w obszarze badań empirycznych dotyczących diecezji świdnickiej. Jego badanie wpisuje się jednocześnie w szerszy nurt polskiej katechetyki empirycznej, rozwijany m.in. przez ks. prof. Mieczysława Majewskiego i ks. prof. Stanisława Kulpaczyńskiego, pod kierunkiem których powstały liczne prace badawcze w tym obszarze. Oryginalność podejścia ks. Mateusza Zająca przejawia się

w zastosowaniu metodologii CAWI oraz udanej korelacji analizy teologiczno-pastoralnej z profesjonalnym warsztatem socjologicznym. Z powyższych względów recenzowana dysertacja ma charakter interdyscyplinarny, łącząc perspektywę katechetyczną, pastoralną, socjologiczną, pedagogiczną. Pozwala to na integralne ujęcie przekazu wartości religijno-moralnych w procesie formacji religijnej młodzieży. Jednocześnie niniejsza rozprawa doktorska ma charakter aplikacyjny, bowiem wyniki badań mogą posłużyć do ewaluacji i korekty założeń i realizacji katechezy.

Struktura i ocena merytoryczna

Wstęp do niniejszej rozprawy doktorskiej stanowi wzór dla tego typu opracowań. Autor szczegółowo analizuje termin „wartość” w kontekście filozoficznym, socjologicznym, psychologicznym i teologicznym, odnosząc się do klasycznych ujęć i współczesnych koncepcji. Szczególnie wartościowa wydaje się analiza wyrażenia „wartości religijno-moralne” w świetle nauczania Kościoła katolickiego. W toku refleksji autor odwołuje się często do dokumentów soborowych, papieskich i szerzej pojętego *Magisterium Ecclesiae*.

Problem badawczy niniejszej rozprawy został sformułowany precyzyjnie i wyrażony w formie następującego pytania: „Jaki jest poziom znajomości i akceptacji katolickich wartości religijno-moralnych wśród licealistów diecezji świdnickiej?” Na podstawie tak sformułowanego problemu Autor sformułował hipotezy badawcze, które zostały następnie poddane weryfikacji w toku badania. Co istotne, hipotezy są realistyczne, weryfikowalne empirycznie i oparte na solidnych przesłankach teoretycznych.

Aktualny stan badań (*status questionis*) został przedstawiony w sposób kompletny i krytyczny. Autor przywołuje nie tylko prace katechetyczne i pastoralne, ale także liczne prace z zakresu socjologii religii młodzieży, autorstwa J. Mariańskiego, CBOS, ISKK i innych ośrodków badawczych. Szczególnie cenna jest świadomość prowadzonych analogicznych badań w innych rejonach polski, jak np. opracowanie ks. Krzysztofa Szyndlera na temat archidiecezji przemyskiej.

Pierwszy rozdział pracy doktorskiej nosi tytuł „Wartości religijno-moralne w założeniach programowych” i stanowi solidną podstawę teoretyczną dla całej pracy.

Ks. Mateusz Zając przeprowadza w nim szczegółową analizę dokumentów programowych katechezy w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem „Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce” (PPK 2018) oraz „Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach” (PNR 2018), gdyż badana młodzież była katechizowana w oparciu o te właśnie dokumenty.

W tym rozdziale Ksiądz Doktorant przedstawia kompleksową analizę treści doktrynalnych przekazywanych w katechezie licealnej. Omawia zatem trynitologię, chrystologię, pneumatologię, mariologię i eschatologię. Każde z tych zagadnień jest analizowane na trzech poziomach: doktrynalnym (nauczanie Kościoła), programowym (treści PPK i PNR) i dydaktycznym (zakładane osiągnięcia uczniów).

Rozdział pierwszy zawiera także analizy dotyczące liturgii i modlitwy. Autor kompetentnie omawia związek między katechezą a liturgią, odwołując się do soborowej konstytucji „Sacrosanctum Concilium” oraz posoborowych dokumentów o katechizacji. Co zrozumiałe, najbardziej szczegółowo analizuje „Program nauczania religii” w zakresie siedmiu sakramentów, formuł modlitewnych i roku liturgicznego. W tym samym rozdziale zawarte zostały analizy na temat założeń przekazu katolickiego nauczania moralnego. Ksiądz Doktorant przedstawia źródła i normy moralności katolickiej oraz ich miejsce w programie katechezy licealnej. Szczególną uwagę poświęca problematyce bioetycznej i etyce seksualnej, które – jak pokazują wyniki badań – są najbardziej kontrowersyjne dla młodzieży.

Walorem tego rozdziału jest nie tylko integralność analiz, ale także krytyczne podejście do analizowanych założeń. Autor wskazuje na mocne strony założeń programowych, ale także na potencjalne ich słabości, np. brak dostosowania do mentalności pokolenia Z.

Drugi rozdział dysertacji poświęcony został metodologii badań, zwłaszcza badań empirycznych. Ksiądz Doktorant prezentuje w nim szczegółowy opis procedury badawczej, od etapu projektowania kwestionariusza, poprzez dobór próby, aż po metody analizy statystycznej. Warto zauważyć, że konstrukcja kwestionariusza ankiety została przeprowadzona według najlepszych standardów badawczych. Narzędzie to składa się z 58 pytań odpowiadających głównym obszarom wartości religijno-moralnych. Dobór próby badawczej został dokonany z uwzględnieniem kryterium wielkości miejscowości.

Zastosowana technika CAWI została zrealizowana zgodnie z najlepszymi standardami, z zachowaniem zasad anonimowości i dobrowolności uczestnictwa. Przeprowadzono także badania pilotażowe, które pozwoliły na korektę narzędzia badawczego.

Do wypełnienia kwestionariusza ankiety zostało zaproszonych 1200 uczniów z liceów ogólnokształcących, dobranych metodą losowo-celową. Ze względów formalnych do ostatecznej analizy i interpretacji zakwalifikowano 1170 ankiet. Analiza statystyczna została przeprowadzona profesjonalnie z zastosowaniem adekwatnych testów korelacji dla poszczególnych typów zmiennych. Szczególnie cenną cechą rozprawy jest transparentność metodologiczna, co zostało potwierdzone przez umieszczenie w aneksach do tej rozprawy pełnego kwestionariusza ankiety. Podsumowując, wybrana i zastosowana metodologia badań empirycznych spełnia najwyższe standardy naukowe i potwierdza nie tylko teologiczne, ale również socjologiczne kompetencje Doktoranta.

Trzeci rozdział dysertacji nosi tytuł „Znajomość wartości religijno-moralnych przez licealistów” i zawiera prezentacje wyników badań dotyczących poziomu wiedzy religijnej młodzieży. Wyniki pokazują zróżnicowany poziom wiedzy w zależności od dziedziny: najlepiej znane są prawdy chrystologiczne, najslabiej problematyka eschatologiczna. Szczególnie niepokojące są braki w wiedzy o Duchu Świętym i Maryi. Znajomość liturgii i sakramentów wykazuje podobne zróżnicowanie. Większość uczniów (95,13%) wie, że chrzest włącza do Kościoła, ale już tylko 62,48% identyfikuje bierzmowanie jako sakrament, w którym w szczególny sposób otrzymuje się Ducha Świętego. Znajomość Eucharystii jest dobra (88,63% rozumie realną obecność Chrystusa), ale wiedza o innych sakramentach jest już bardziej ograniczona. Znajomość norm moralnych słusznie koncentruje się na zagadnieniach bioetycznych i etyce seksualnej. Tutaj wyniki są najbardziej zróżnicowane: 81,20% zna stanowisko Kościoła wobec współżycia przedmałżeńskiego, ale już tylko 58,03% wie, że Kościół bezwzględnie zabrania eutanazji. Warto podkreślić, że Autor dysertacji przeprowadził również szczegółowe analizy korelacyjne, pokazując związki między poziomem wiedzy a zmiennymi socjodemograficznymi, tj. płeć czy miejsce zamieszkania.

Rozdział czwarty noszący tytuł „Akceptacja wartości religijno-moralnych przez licealistów” jest najbardziej obszerny i bardzo ciekawy, gdyż pokazuje nie tylko to, co

młodzi ludzie wiedzą, ale co rzeczywiście akceptują i wyznają. Uzyskane wyniki ujawniają znaczące różnice między wiedzą a wiarą młodzieży. Przykładowo, o ile 93,08% uczniów zna naukę o Trójcy Świętej, o tyle tylko 34,96% osobiście wierzy w Boga jako Tróję Osób. Ponadto aż 20,85% nie potrafi określić, kim jest dla nich Bóg, co wskazuje na znaczący problem w obrazie Boga u tych młodych ludzi. Szczególnie niepokojące są dane dotyczące eschatologii. Tylko 17,78% młodzieży wierzy w zmartwychwstanie ciała, podczas gdy 47,01% uważa, że po śmierci będzie żyć tylko ludzka dusza. To wyraźnie pokazuje wpływ współczesnego dualizmu antropologicznego na religijność młodych katolików.

Warto jeszcze zauważyć, że według badań, związek z Kościołem charakteryzuje się dużą ambiwalencją. Dla 38,46% młodzieży Kościół jest "wspólnotą wiary i miłości", ale dla 26,24% to jedynie "instytucja strzegąca tradycji". Aż 27,18% nie potrafi określić swojego stosunku do Kościoła. W skali 1-5 siła związku z Kościołem wynosi średnio 2,4, co oznacza związek słaby do umiarkowanego.

Przeprowadzone przez ks. mgra Mateusza Zająca badania pokazują również systematyczny spadek praktyk religijnych wraz ze starszym wiekiem młodzieży. We Mszy świętej regularnie (każdą niedzielę) uczestniczy 30% licealistów, ale częstotliwość maleje z 35% w klasie I do 25% w klasie IV. Do Komunii świętej regularnie (co tydzień) przystępuje tylko 19,32% uczniów, a aż 29,49% w ogóle tego nie robi. Spowiedź regularną (raz w miesiącu lub częściej) praktykuje jedynie 11,88% badanych, podczas gdy 36,24% spowiada się raz na kilka lat lub wcale. Modlitwa codzienna jest praktykowana przez 24,02% uczniów, ale 21,62% w ogóle się nie modli. Jak można było się spodziewać, badania pokazały, że największe odejście od oficjalnego nauczania Kościoła dotyczy kwestii moralnych. W kwestii współżycia przedmałżeńskiego jedynie 7,18% uważa, że konieczny jest ślub kościelny, podczas gdy 81,37% akceptuje związki nieformalne. W odniesieniu do antykoncepcji tylko 4,70% jest przeciwnych jej stosowaniu, podczas gdy 57,78% jest "całkowicie za", a 20,09% akceptuje niektóre formy antykoncepcji. W kwestii aborcji 32,56% jest jej zwolennikami "bez ograniczeń", a kolejne 25,38% zgadza się na nią w przypadku wad płodu. Tylko 10,34% jest "zdecydowanymi przeciwnikami" tej zabójczej praktyki.

Autor przeprowadza szczegółowe analizy korelacyjne, pokazujące silny związek między częstotliwością praktyk sakramentalnych a akceptacją nauczania moralnego. Im częstszy udział w praktykach, tym większa akceptacja wartości religijno-moralnych przez badaną młodzież.

Piąty i ostatni rozdział dysertacji nosi tytuł „Postulaty katechetyczno-pastoralne” i koncentruje się na preewangelizacji, ewangelizacji i mistagogii. Ksiądz Doktorant przedstawia w nim kompleksowy program działań zmierzających do zwiększenia poziomu znajomości i akceptacji katolickich wartości religijno-moralnych wśród młodzieży diecezji świdnickiej. Odwołując się do wyników badań empirycznych przeprowadzonych w rozdziałach III i IV, proponuje proces formacyjny obejmujący preewangelizację, głoszenie kerygmatu oraz katechezę mistagogiczną.

Proponowane sposoby realizowania preewangelizacji obejmują szeroki wachlarz działań, np. budowanie autentycznych relacji międzyludzkich opartych na świadectwie wiary; tworzenie "kultury spotkania" poprzez wydarzenia kulturalne, społeczne i charytatywne; wykorzystanie kompetencji medialnych i obecność w przestrzeni cyfrowej; działalność apologetyczną mającą na celu ukazanie wiarygodności chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego.

Z kolei istota kerygmatu chrześcijańskiego została przedstawiona w oparciu o analizę Pisma Świętego i definicje teologiczne. Kerygmat słusznie określony jest jako "orędzie zbawienia, które zostało wypełnione w osobie Jezusa Chrystusa". Autor postuluje wykorzystanie metody aktywno–uczestniczącej oraz nowoczesnych środków komunikacji do głoszenia kerygmatu współczesnej młodzieży.

Doktorat prawidłowo przeprowadził także analizy dotyczące mistagogii. Uznając, że jej zadaniem jest wprowadzanie wiernych w tajemnicę liturgii poprzez wyjaśnienie symboli, połączenie z wydarzeniami zbawczymi oraz ukazanie ich znaczenia dla codziennego życia. Autor w przekonujący sposób proponuje trzy wymiary formacji mistagogicznej: celebracyjny (wyjaśnianie znaków liturgicznych), misteryjny (ukazywanie głębi teologicznej) oraz egzystencjalny (przełożenie na codzienne życie).

W ostatnim rozdziale, zgodnie z przyjętą metodologią, Autor przedstawia konkretne rekomendacje dla duszpasterzy, katechetów i formatorów młodzieży. Wśród nich są następujące wskazania: Personalizacja przekazu, czyli dostosowanie metod do

współczesnej mentalności młodzieży; Wykorzystanie nowoczesnych technologii w służbie ewangelizacji; Formacja ewangelizatorów w zakresie kompetencji kerygmaticznych i mistagogicznych.

Bez wątpienia Autor wykazuje się głębką znajomością analizowanej materii. Odwołania do źródeł są adekwatne i aktualne, a przedstawione koncepcje są dobrze osadzone we współczesnym nurcie ewangelizacyjnym. Warto podkreślić, że w tym rozdziale Doktorant nie ogranicza się do teorii, ale proponuje konkretne narzędzia i metody pracy z młodzieżą. Szczególnie wartościowe są propozycje wykorzystania mediów społecznościowych i nowoczesnych form komunikacji. Autor wykazuje się erudycją i znajomością problematyki, proponując praktyczne rozwiązania osadzone w solidnych podstawach teoretycznych. Można było bardziej rozbudować katalog innowacyjnych metod ewangelizacji i mistagogii, choć zapewne nie jest to łatwe zadanie.

Podsumowując ocenę merytoryczną można stwierdzić, że rozprawa doktorska ks. mgra Mateusza Zajęca wnosy istotny wkład w rozwój polskiej katechetyki w kilku wymiarach. W płaszczyźnie metodologicznej pogłębia standardy badań empirycznych, łącząc rzetelny warsztat socjologiczny z perspektywą teologiczną. W wymiarze merytorycznym praca rozwija koncepcję wartości religijno-moralnych jako konstruktu obejmującego komponenty kognitywne (wiedza), afektywne (akceptacja) i behawioralne (praktyki). Taka operacjonalizacja może być przydatna w dalszych badaniach nad religijnością młodzieży.

W płaszczyźnie empirycznej dysertacja dostarcza pierwszego kompleksowego obrazu religijności młodzieży diecezji świnińskiej, który może służyć jako punkt odniesienia dla dalszych badań. Dane mogą być również wykorzystane w analizach porównawczych z innymi diecezjami. Praktyczne znaczenie pracy jest szczególnie wysokie ze względu na konkretne rekomendacje katechetyczno-pastoralne. Sformułowane postulaty są realistyczne, mierzalne i oparte na twardych danych empirycznych. Mogą służyć jako podstawa do doskonalenia katechezy i duszpasterstwa.

W przyszłości warto byłoby jednak zrobić badania jakościowe, które mogłyby pomóc w wyjaśnieniu niektórych paradoksów, np. wysokiej wiedzy przy niskiej akceptacji w obszarze eschatologii.

Ocena formalna

Praca doktorska ks. Mateusza Zająca napisana jest poprawnym językiem polskim, z jednej strony jest to język naukowy a z drugiej komunikatywny dla szerszej grupy odbiorców. Być może w niektórych miejscach akapity są zbyt obszerne i warto byłoby je podzielić dla lepszej czytelności.

Bibliografia jest bardzo obszerna i poprawnie podzielona. Liczy ona łącznie 360 publikacji. Autor prawidłowo wyróżnia źródła, w tym wytworzone przez siebie podczas badań empirycznych. Literatura obejmuje opracowania z zakresu katechetyki, socjologii religii, psychologii rozwojowej i pedagogiki. Proporcje między źródłami różnego typu są odpowiednie, a dobór literatury świadczy o dobrej znajomości stanu badań. Szczególnie pozytywnie należy ocenić korzystanie z najnowszej literatury obcojęzycznej, wydanej w języku angielskim, niemieckim i włoskim. To pokazuje, że autor śledzi międzynarodowe trendy w badaniach religijności i edukacji religijnej młodzieży.

System przypisów jest konsekwentny i kompletny. Sporadyczne drobne uchybienia (niejednolita interpunkcja) nie wpływają na ogólną ocenę warsztatu naukowego. Wyniki badań zostały przedstawione w przejrzysty i czytelny sposób. 72 tabele i 73 wykresy są właściwie opisane i skomentowane. Autor unika błędu prezentowania danych bez interpretacji, konsekwentnie wskazując na praktyczne implikacje otrzymanych wyników. Przy publikacji niniejszej rozprawy, do której zachęcam, warto ujednolicić formatowanie wykresów.

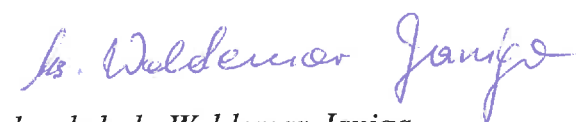
Pytania do dyskusji.

1. Która ze zidentyfikowanych przez Księdza Doktoranta zmiennych, tj. częstotliwość praktyk sakramentalnych, środowisko rodzinne czy wielkość miejscowości zamieszkania wykazuje najsilniejszy wpływ na akceptację norm moralnych? Jak można wyjaśnić mechanizm tego wpływu?
2. Proszę o podanie kilku praktycznych przykładów zastosowania postulatów przedstawionych w ostatnim rozdziale rozprawy.

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Mateusza Zajęca stanowi dojrzałe, oryginalne i wartościowe studium z zakresu katechetyki. Autor wykazał się wysokimi kompetencjami metodologicznymi, umiejętnością syntezy różnych perspektyw naukowych oraz zdolnością do formułowania praktycznych rekomendacji opartych na solidnych danych empirycznych. Szczególnymi atutami pracy są: pionierski charakter badań na terenie diecezji świdnickiej, duża próba badawcza, transparentność procedur badawczych, kompleksowość ujęcia problematyki wartości religijno-moralnych oraz konkretne i realistyczne postulaty katechetyczno-pastoralne. W związku z powyższym rozprawa spełnia wszystkie kryteria stawiane pracom doktorskim i wnosi znaczący wkład do rozwoju polskiej katechetyki. Z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie ks. mgr lic. Mateusza Zajęca do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Przemyśl, dnia 14.08.2025 roku.

ks. dr hab. Waldemar Janiga